

Studier i Finnsäggen och besläktade byggmästar- sägner

af

C. W. v. Sydow.

Finnsägnens förhistoria.

(Forts.)

I det föregående har Finnsäggen uteslutande behandlats såsom ursprungligen knuten till St Olof, och dess tillkomst måste sättas till en tidpunkt ej mycket senare än den Trondhjemska domkyrkans tillblifvelse. Men tillika har framhållits, att den utvecklats ur en tidigare hednisk gudasaga. En dylik, som står i tydlig släktskap med Finnsäggen, ha vi i den berättelse om Asgårds byggande och Sleipners födelse, som Snorre anför i sin Edda (Gylfaginning kap. 42), och som har följande innehåll:

Då gudarna gjort Midgård och Valhall, kom en byggmästare och erbjöd sig att på tre vintrar bygga dem en borg, som skulle vara ett säkert värn mot jättarna, med villkor att han skulle få Freja samt sol och måne. Efter en rådplägning lofvade gudarna honom, att han skulle få hvad han begärde, om han kunde göra arbetet på *en* vinter, men om det fattades något på bygget den första sommardagen, så skulle han ingen lön få; och han skulle ej få ta någon man till hjälp vid arbetet. Då bad han, att han skulle få begagna sin häst Svaðilfari, och på Lokes inrådan tillstaddes det honom. Den första vinterdagen började han arbetet, och på nätterna släpade han fram byggnadssten på hästen, som drog ihop så stora klippor, att gudarna häpnade. Men han hade af fruktan för Tor, som då var österut i strid med trollen, först tagit dyra eder af gudarna. Då det bara var 3 dagar kvar af vintern, och borgen nästan var

färdig, blefvo gudarna ängsliga för de stora löften de gifvit, och som de hade gjort öfverenskommelsen på Lokes inrådan, hotade de honom med döden, om han ej hittade på något råd. Loke åtog sig att ställa saken till rätta, och då byggmästaren skulle ut med Svaðilfari efter byggnadssten, kom Loke förvandlad till märr och lockade bort hästen genom sitt gnäggande. Byggmästaren lyckades ej ta fatt sin häst och försinkades därigenom i sitt arbete. Då han märkte, att arbetet ej kunde bli fullfärdigt inom utsatt tid, greps han af jätteraseri. Men asarna, som nu sågo, att de hade med en jätte att göra, brydde sig ej om den svurna eden utan kallade på Tor, som genast infann sig och dödade jätten med sin hammare. Loke födde sedermera hästen Sleipner.

Likheten med Finnsäggen är tydlig och kan ej vara tillfällig. Men att utan vidare anse Snorres berättelse som den ursprungliga, hvarur Finnsäggen sedan utgått, är dock förhastadt. Den förra har en alltför påtagligt litterär karaktär, och äfven om det stundom händer, att litterära verk blifva förvandlade till folkets egendom, så måste man dock härvidlag nöja sig med att för dem båda söka en gemensam källa. Så stora äro olikheterna. Det är denna gemensamma källa, jag här skall söka rekonstruera.

Den olikhet mellan de båda berättelserna, som kanske först faller i ögonen, är att Asgårdssagan saknar namnmotivet. I stället är en viss tid fastslagen för arbetet, och jätten blir genom en list hindrad i att bli färdig i tid. Hvilkendera är härvidlag ursprungligast?

Finnsäggen har i detta fall en sak emot sig: föreningen mellan namn- och försteningsmotiv. Båda motiven äro goda sägenmotiv af äkta halt, men kombineringsen är, så vidt jag vet, alldeles enastående. Man har åtskilliga andra sägner om troll, som blifvit förstenade, men detta aldrig genom namnets nämnande, utan emedan de öfverraskats af solen. Och denna kombination är ju helt naturlig: hvad som i mörkret kan te sig som trollgestalter, visar sig, när solen går upp, endast vara sten.¹ Namnet är enligt allmänt utbredd folketro visserligen

¹ Äfven människor omtalas ofta i sägnerna såsom förstenade. Detta i regeln på grund af någon svår synd (oftast hädelse) eller på grund af en uttalad förbannelse. Om förstening se f. ö. Hartland, Perseus III s. 112 ff.

en mycket sårbar punkt, men att dess nämmande utan vidfogad förbannelse skulle medföra just förstening, är äfven ur folktrösklogiken oförklarligt.

Asgårdssagans tidsmotiv är däremot — frånsedt detaljerna — oangripligt: att jätten förlorar sin rätt, då han ej är färdig på bestämd tid, är ju en synnerligen lyckad lösning på frågan. Men åtskilligt annat talar för att namnmotivet trängt sig in i stället för en ursprungligare bestämmelse om tiden. Dels ger Finnsägner själf flere stöd härför, i det den i regeln låter kyrkan vara ofullbordad, när namnet nämnes, och sen ej kunna bli färdig, samt i det en bestämd tidsuppgörelse förekommer i några varianter, antingen 7 dygn såsom i en Trondhjemsvariant, eller 3 eller ett, såsom i ett par andra varianter, hvilket ju tillsammans med namnmotivet är tämligen meningslöst. Dels är tidsmotivet det afgörande i de tyska sägnerna om djäfvulen som byggmästare.

Dessa sägner ha ungefär följande innehåll:

En bonde gör kontrakt med den onde, att denne skall bygga en gård eller lada åt honom mot att få bondens själ. Då bonden fram på natten vaknar och ser, att huset nästan är färdigt, väcker han förskräckt hustrun och bekänner för henne, hvad han gjort. Hon väcker då tuppen (genom att i förfäran slå ihop händerna, genom att med afsikt klappa sig som när en tupp slår med vingarna, genom att själf gala som en tupp eller lysa på honom). Tuppen gal, och bonden är räddad. Men ett hål är kvar, som ej kan täppas.¹

Så berättar sägner t. ex. i Nederländerland. På sina ställen i Tyskland är det i stället en kyrka, som djäfvulen bygger åt bonden, som har för lång kyrkväg, eller en kvarn eller kvarnränna åt en mjölnare. I Pommern är det vanligen en damm eller brygga, som bygges tvärs öfver en sjö eller ett moras. I *alla* dessa sägner, som tydligen äro nära befryndade med Finnsagan, är det fråga om en bestämd tid, i allmänhet blott *en enda natt, stundom tre*, och djäfvulen luras genom att en tupp lockas att gala, hvarigenom natten anses slut och kontraktet förverkadt.

¹ Angående denna sägens varianter och utbredning, se Feilberg, Jysk Ordbog II, s. 125 art. Kirke.

Hvad som här anförts torde sålunda tillräckligt styrka, att tidsbestämmelsen är det ursprungliga. Däremot är formuleringen i Asgårdssagan säkerligen oriktig. Först föreslår jätten att bygga borgen på 3 vintrar, så prutas detta ner till en, och så vaknar gudarnas ängslan, när 3 dagar äro kvar. Det är säkerligen dessa 3 dagar, som enligt folktraditionen äro den bestämda tiden, men så har i den litterära bearbetningen detta funnits för litet, när det gäller ett så stort arbete som att bygga Asgård, och så har det däraf gjorts 3 vintrar, men detta var återigen för lång tid, och så har det gjorts till en. För att situationen skall bli spännande, måste så de tre dagarna åter tillgripas.

Har alltså tidsbestämningen visat sig vara det ursprungliga, så gäller det emellertid att förklara, hur namnmotivet kunnat tränga in i Finnsägnen. Enligt min mening måste det, då det från början hvarken hört samman med försteningsmotivet eller sägnen i dess helhet, ha kommit in genom inflytande från en annan saga. En dylik ha vi också i Titelituresagan.

En flicka, som af sin moder ej kan fås att spinna, körs af henne upp på stugans tak, hvarefter spinnrocken sätts bredvid henne. En prins, som kommer där förbi och frågar om orsaken, får af modern det svaret, att hon sitter där, emedan hon ej vill göra annat än spinna guld af ler och långhalm. Prinsen, som missförstår uttrycket, tar flickan med sig hem och för henne in i ett rum fullt med ler och långhalm, som hon skall spinna guld af. Då hon sitter där ensam och gråter, kommer ett litet troll och lånar henne ett par vantar, med hvilkas hjälp hon kan utföra arbetet, men med villkor att hon skall tillhöra trollet, om hon ej inom viss tid kan gissa dess namn. Sen spinner flickan guld af all halmen, och prinsen vill gifta sig med henne. Innan den bestämda tidens utgång får prinsen i skogen höra en visa, hvari trollets namn, Titeliture nämnes. Han berättar det för flickan, som, när trollet kommer, ropar: »Här har du dina vantar, Titeliture». Därmed är hon fri och gifter sig med prinsen.¹

¹ Titelituresagan se Hyllén-Cavallius och Stephens, Svenska folksagor, s. 169.

Grundtanken i denna saga — trollet, som på hårda villkor hjälper en människa i nöd, men som förlorar sin rätt, då namnet nämnes — är ju i hög grad lik Finnsägnens, så lik att Finnsägnen rent af räknats som en afart af densamma. Till och med den omständigheten, att namnet upptäckes genom en sång, är ju gemensam för båda sagorna. Det ligger därför mycket nära till hands, att Finnsägnen helt enkelt lånat namnmotivet härifrån. Denna slutsats blir så mycket troligare på grund af den omständigheten, att Titeliture-sagan, såsom jag i annan uppsats skall visa, är af svenskt ursprung alldeles som Finnsägnen, ehuru den i motsats till denna är spridd öfver hela västra och mellersta Europa.

Då Finnsägnen alltså utvecklats sig ur en sägen utan namnmotiv men med i kontraktet fastställd tid för arbetet, så gäller det att finna, huru denna sägen varit beskaffad rörande sättet att bli kvitt förbindelsen till jätten. Af försteningsmotivet att döma synes det med all sannolikhet varit solens uppgång som gjort slag i saken. En antydning härom kan möjligen finnas kvar i sägnernas uppgift om, att trollet befinner sig på taket eller på tornet (eller enligt danska varianter vid östra gafveln), då helgonet nämner det vid namn, alltså just på sådana platser, där solen tidigast kunde skönjas. Och ett direkt stöd ger den med Finnsägnen besläktade sägnen om Trondenes kyrka på Hindön i Norge, hvare berättas, att en jätte, som höll på att bygga kyrkan, öfverraskades af solen, då bara det sista stenlasset fattades, och blef till sten, *tillika med sin häst* (Svaðilfari!); och där stå de ännu söder om kyrkan.

Äfven en irländsk sägen, som står Finn- och Asgårdssägnerna nära, pekar åt samma håll, och fast den är virrig och osammanhängande, förtjänar den att här anföras.

Helgonet St Mogue eller Aidan ville bygga en kyrka och gjorde detta på en enda natt. Till hjälp hade han en grå häst, som släpade fram byggnadsmaterial från berget. Arbetet var nästan färdigt före soluppgången, men då lockade djäfvulen en rödhårig käring att se ut. Då hon fick se kyrkan, utropade hon: »Oh musha, St Mogue, asthore! is that all you don the whole night?» St Mogue blef häraf så perplex, att han lät händerna falla ner, alla slutade

arbeta, och den grå hästen tappade sin börda. Den ligger ännu kvar och är så stor som tre hus. Kyrkan blef aldrig färdig utan förföll, och det är nu inte mer kvar af den än helgonets bildstod.¹

Sågnen är på mer än ett sätt bisarr. I stället för jätte är det här ett helgon, som gör arbetet, betecknande nog på natten. Att ett helgon uppför en kyrka på en natt förekommer visserligen äfven i tre franska sägner, men detta visar tydligt, att man blott ersatt djävulen eller ett troll med ett helgon. Tydligt förstenas helgonet också, ty då det ej blir något med kyrkan, men helgonets bild står kvar, kan det väl knappt tydas annorlunda. Men hvad som förorsakar försteningen, är ej så godt att säga med säkerhet. Kan det vara den rödhåriga käringens onda öga? eller att hon bröt tystnaden? eller hånet i hennes ord? Då det i de tyska djäfulssägnerna gäller att inbilla djävulen, att natten är slut, förefaller det mig, som om man här har tänkt sig ett liknande knep: Helgonet tar det röda håret för solstrålar och förstenas däraf. Det låter bisarrt — liksom hela historien. Märklig är den grå hästen, som liksom Svaðilfari drar ofantliga lass.

Men har till Finnsågnen alltså hört, att jätten öfverraskas af solen och förstenas, är här åter igen en olikhet mellan densamma och Asgårdssagan, som i stället har sin burleska Svaðilfari-Loke-episod och sin Torsepisod. Af dessa kan emellertid den förra utan vidare betraktas som senare påhäng. Det är en af de många historier, som ställa Lokes sexuella natur i en så egendomlig belysning. (Något liknande berättar äfven en grekisk myt om Poseidon och Demeter.) I en del varianter har jättens starka häst omtalats — ett drag, som finnes kvar i Trondenes- och St Mogue-sågnerna — och så har man funnit lämpligt att sätta historien om Lokes måräffventyr i samband med Svaðilfari. Och detta så mycket hellre, som man i norrön diktning blifvit van att tänka sig Loke såsom den listige räddaren i alla gudarnas svårigheter.

Denna skaldeschablon visar sig äfven i fråga om Torsepisoden. Man hade vant sig betrakta Tor som uteslutande den råa styrkans gud, som nödvändigt måste slå till med hammaren.

¹ Se Kennedy, *Fictions of the Irish Celts*, s. 341.

Så har det emellertid ej varit i den på en äldre ståndpunkt kvarstående folktron. Den kunde, som Axel Olrik i en uppsats om Tordenguden och hans dreng¹ visat, mycket väl tänka sig Tor såsom den listige utan någon hjälp af Loke. Särskildt påpekar Olrik striden med Hrungne, den småländska sägnen om Lyfttestenen och Alvissmal. Man kan därför ha skäl att antaga, att Asgårdssagan uppkommit ur en betydligt enklare folklig sägen, som i analogi med Finnsägnen blott haft två hufvudpersoner, Tor och jätten, och hvare Tor — trots att Snorre har ett visst stöd för sin version i Völuspa — ej varit den hammarsvingande utan den listige guden. Måhända skulle man kunna finna en dylik äldre form af sägnen, nämligen just Alvissmal.²

Denna eddadikt hör till de af skalderna så omtyckta ordträtorna, där den ene frågar och den andre svarar. Det är detta som för dess författare är hufvudsaken. Men han har behöft en ramberättelse, och så berättar han om, hur Tor får se dvärgen Alviss, som skryter öfver att han snart skall hålla bröllop med Tors dotter, som han fått löfte om, och framhåller, att ingen får bryta sitt löfte. Tor lofvar, att dvärgen skall få sin vilja fram, om han kan svara på alla Tors frågor. Så följa frågorna och svaren, och Tor narrar på det sättet dvärgen att stanna, tills solen går upp och förvandlar honom till sten.

Emedan berättelsen blott skall tjäna som ram för dikten, är den mycket fragmentariskt behandlad. Den innehåller sålunda ingenting om, *hvarför* dvärgen skulle få Tors dotter (här motsvarande Freja), men sannolikt har detta just varit som byggnadslön.

Om dessa antaganden äro riktiga, bör alltså den sägen, hvarur såväl Asgårds- som Finnsägnen stamma, ha haft följande innehåll:

Tor (eller gudarna) låter ett troll uppföra ett byggnadsverk. Arbetet skall vara gjort på 3 (eller en) nätter, och som lön skall trollet ha Freja (eller Tors dotter) samt sol och måne. Då arbetet

¹ Danske Studier 1905 s. 129 ff.

² Denna fråga berörs ej af spörsmålet om Völuspas och Alvissmals inbördes ålder. Äfven om Alvissmal skulle som färdig dikt vara yngre, kan dess ramberättelse vara af äldre och folkligare typ.

går raskt undan, uppehåller Tor trollet den sista natten med prat, tills solen går upp och trollet (och dess häst) förvandlas till sten.

I det föregående har framhållits, att byggnadssågnen sådana som t. ex. Finnsågnen, hvilka berätta om troll eller djäfvulen såsom byggmästare, leda sitt upphof ur allmogens häpnad inför byggnadsverk, uppförda med dyrbarare material, bättre teknik och väldigare proportioner, än hvad den är van vid eller själf kan åstadkomma. Folket har ej kunnat tänka sig, att sådana byggnader äro gjorda af människohand, utan det måste ha varit någon öfvernaturlig makt med. Det är helt naturligt, att medeltidens katedraler skulle betraktas med sådana ögon; men hvad har kunnat ge anledning till sådana sågnen före kyrkornas byggande? Alldeles omöjligt är det ju ej, att man äfven då haft byggnader af ganska stora proportioner, som kunnat spela samma roll för folkfantasiens som kyrkorna. Men det har ej blott varit vid byggnader, som dessa sågnen fäst sig, utan äfven vid egendomliga naturbildningar, som ådragit sig uppmärksamheten genom sin likhet med människoverk. Så tycks förhållandet vara med t. ex. de pommerska sågnerna om djäfvulen som brobyggare öfver sjöar. Det är ej osannolikt, att sådana naturbildningar just varit sågnens första bärare, och att den först senare öfverflyttats på verkliga byggnader. I så fall är det kanske från någon egendommeligt formad bergås eller dylikt, som motivet öfverflyttats på Asgård, som med säkerhet ej kunnat vara det ursprungliga byggnadsverket.

På samma sätt behöfver naturligtvis ej Tor vara den ursprunglige byggherren, som tagit trollet i sin tjänst, och det är han säkert icke heller. Ja, en sågen, som utgår från samma förutsättningar, men som är ännu enklare till sin byggnad, förekommer under växlande former spridd öfver snart sagdt hela världen. Som typ för densamma kan följande sågen tjäna:¹

Två jättesystrar, som bodde på hvar sin sida af Kalmar sund, kommo öfverens om att bygga en bro öfver sundet för att oftare kunna träffas. Den småländska jättekvinnan började bygga ett landfäste för bron, det s. k. Skägganäs, som sträcker sig en fjärdings-

¹ Se Hofberg, Svenska sågnen, s. 66.

väg ut i hafvet. Den öländska började också att bära sten, men då hon kom med första stenfånget, blef hon af en dräng skjuten med en skakta tvärs genom lifvet. Hon satte sig då att hvila på en sten, som efter henne kallas Sekiels sten, och som däraf har fått en fördjupning i toppen. När hon sen repat sig och gick vidare, slog blixten ihjäl henne vid Persnäs. Stenarna, som hon bar, bilda nu de stora kumlen på Persnäs backar.

Denna sägen är så enkel till sin grundtanke, att den lätt kan spontant uppstå hvar som helst, utan att man behöfver antaga något samband mellan dess olika varianter. Dessa äro därför också till sin form ganska växlande. I några af dem förekommer försteningsmotivet! Att utpeka någon af dessa såsom stående i särskildt nära släktskap med Finnsägnen är därför både onödigt och omöjligt. Däremot kan det ej anses för djärft att antaga, att Finn- och Asgårdssägner ha uppstått ur sägen af denna sista enkla typ.

Resultatet af denna undersökning skulle alltså i korthet vara ungefär följande. Ur en allmänt utbredd folketro, att gamla, storartade byggnadsverk eller egendomliga naturbildningar ha åstadkommits af jättar, ha enkla sägner uppstått för att förklara deras innebörd, och hvarför de ej afslutats. Ur någon dylik sägen har så framgått en mera sammansatt form, hvori berättas, att ett byggnadsverk uppförts af ett troll åt någon person, som lurat det på bygglönen. Detta motiv har i Tyskland utbildats till sägner om djäfvulen som byggmästare, hvilka bilda en grupp för sig, nästan lika afgjordt kontinental som Finnsägnen är skandinavisk. I Norden har motivet utvecklats till den sägen, hvars äldsta folkliga form måhända finns antydd i Alvismal. Ur denna har sedan uppstått å ena sidan den litterära Asgårdssagan och å den andra den folkliga Finnsägnen. Under det den förra kanske är ursprungligt norsk, tycks Finnsägnen ha tillkommit på svensk mark, där den ur Titelituresagan upptagit namnmotivet i stället för den ursprungliga bestämmelsen om en fastställd tid för arbetet. Hur Finnsägnen som sådan utvecklats, förändrats och vandrat har i det föregående behandlats.